

DOI: 10.18372/2412-2157.39.18464

УДК 378.4.09-05:316.472 (045)

Н.А. Ченбай

СПЕЦИФІКА СПІЛКУВАННЯ І КОМУНІКАЦІЇ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ ТЕХНОЛОГІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)

Національний авіаційний університет
e-mail: chenbai@qmail.com; ORCID ID: 0000-0003-3744-3166

Анотація. У статті здійснюється соціально-філософський аналіз особливостей спілкування і комунікації в освітній сфері технологічного суспільства. Встановлено, що, не зважаючи на відмінності між ключовими поняттями «спілкування» і «комунікація», в освітньому процесі вони використовуються як синоніми. Аргументовано, що в умовах формування нової парадигми освіти, в якій до комунікативного процесу залучені різні освітні технології, результативність комунікаційної взаємодії залежить від професійної майстерності викладача, від його вміння розпочати комунікацію зі студентами через діалог.

Ключові слова: спілкування, комунікація, мова, освіта, світні технології, технологічне суспільство.

Вступ

На новому етапі розвитку технологічного суспільства головним його ресурсом виступає потенціал особистості, здатної повною мірою виконувати свої соціальні і професійні функції. Сучасний соціум вирізняється особливою складністю і динамічністю, який у свідомості молодшої людини, що тільки входить у доросле життя, нерідко постає недостатньо зрозумілим і важкопрогнозованим, що може призвести до виникнення непередбачуваних і стресових ситуацій, які вимагатимуть конструктивних дій. Задля самореалізації людині XXI століття необхідно здобути якісну освіту, яка має розвинути критичне мислення, вміння аналізувати великий обсяг інформації та забезпечити можливості постійного самовдосконалення. Незаперечним є те, що важливу роль у формуванні особистості, здатної до дій у непростих реаліях сьогодення, відіграють дисципліни соціально-гуманітарного циклу, які входять до переліку обов'язкових при підготовці здобувачів вищої освіти всіх ступенів. В умовах формування нової освітньої парадигми, яка передбачає налагодження ефективної взаємодії між викладачем і студентами та використання різноманітних освітніх технологій, викладачі означених дисциплін зіткнулися з новими викликами. Така ситуація зумовила необхідність соціально-філософського дослідження особливостей спілкування і комунікації в освітній сфері на новому етапі розвитку технологічного суспільства.

Мета дослідження

На підставі соціально-філософського аналізу спілкування і комунікації в освітній сфері виявити їхні особливості в умовах формування нової освітньої парадигми та активного впровадження в освітній процес новітніх технологій.

Методологія дослідження

Найбільш відповідними методологічними засобами для досягнення поставленої мети є соціокультурний та системний підходи, а також методи аналізу, синтезу, герменевтики, які у своїй єдності дозволяють окреслити особливості спілкування і комунікації в освітній сфері технологічного суспільства.

Результати

У світовому соціумі початку третього тисячоліття особливою гостроти набуває проблема переходу від протиставлення цінностей окремої особистості до усвідомлення її єдності з іншими. Такий підхід дає можливість виробити спільні дії щодо забезпечення шансів на життя майбутніх поколінь людства, що є неможливим без розвитку процесів спілкування і комунікації як вирішальних сфер формування людської особистості. Тематика нашого дослідження вимагає, насамперед, зіставлення та уточнення змісту його ключових понять. Упродовж десятиліть як західними, так і вітчизняними дослідниками були здійснені численні спроби ототожнення або розмежування дефініцій «спілкування» і «комунікація». Як показав проведений аналіз праць фахівців у сфері соціально-гуманітарних наук, одна група дослідників наголошує на розмежуванні дефініцій «спілкування» та «комунікація», вказуючи на відмінність між ними, інша – визначає комунікацію як спілкування. Зокрема, за визначенням В. Юкало, комунікація (від латин. *communicatio, communicio* – роблю спільним, пов'язую, спілкуюсь або спілкування) – це взаємодія людей, у процесі якої вони, впливаючи один на одного за допомогою мови й інших знаків, обмінюються інформацією та організують свою спільну діяльність (Юкало 2003, 43). Ми поділяємо погляди тих фахівців, які ключові терміни нашого дослідження визначають як синоніми, оскільки і комунікація і спілкування є головними елементами творення суспільних відносин, основою яких є інтеракція.

Спілкування є комплексним поняттям, одним із ключових як у філософії, так і у багатьох науках. Дослідження цього феномену має досить тривалу історію, тоді як термін «комунікація» було введено в науковий обіг у XX столітті. Починаючи з Античності, проблема спілкування в різні епохи залишалася в центрі уваги філософів. Так, за словами Сократа, спілкування людини з іншими людьми розширює межі її самопізнання. У «Риторичі» Аристотель указує на те, що визначає якість мовленнєвого спілкування: «Мова складається з трьох елементів: із самого оратора, предмета, про який він говорить, і з особи, до якої він звертається; вона-то і є кінцевою метою всього (я розумію слухача)».

Зробивши акцент на особі оратора, класик визначив, що головним атрибутом мови є ясність. Так була сформована класична модель комунікації, яка залишалася актуальною до середини минулого століття, коли у філософії відбувся комунікативний поворот, пов'язаний із прийняттям принципів діалогу, інтерсуб'єктивності як базових засад осмислення людського буття. Важливість такого підходу обґрунтував ще Л. Фейєрбах, коли стверджував, що людська сутність проявляється тільки в спілкуванні, в єдності людини з іншою людиною.

Коли йдеться про викладацьку діяльність, спілкування стає тим основним фактором, який впливає на весь процес навчання і виховання молоді, оскільки цілі і завдання навчання вирішуються саме в процесі взаємодії викладача зі студентами. В системі професійного педагогічного спілкування поєднуються як вербальні, так і невербальні засоби. Звичайно ж, особливий акцент робиться на мовленнєвому спілкуванні, адже слово викладача має не тільки впливати на свідомість студентів, стимулюючи їхнє мислення та уяву, а й спонукати до дії, до пошуково-дослідницької діяльності, що визнано одним із головних завдань освіти нового тисячоліття. Незаперечним є той факт, що мова як знакова система досі залишається універсальним засобом комунікації, оскільки так менше за все втрачається зміст повідомлення, а такий важливий для філософії діалог, що виникає у вільному мовленнєвому спілкуванні, повинен стати результатом інформаційної взаємодії партнерів – викладача і студента. Використання такого підходу є необхідною умовою подальшого розвитку освіти в контексті реалій технологічного суспільства. Та як показала практика, в епоху застосування нових освітніх технологій, гаджетів та Інтернету розпочати комунікацію через діалог є непростим завданням для обох сторін, що зумовлено низкою причин. У своїй філософській рецепції щодо сутності діалогу і його особливостей в інформаційну еру Л. Дротянко справедливо зазначає: «Для того, що діалог відбувся, необхідно щоб співрозмовники однаково розуміли зміст слів, які використовуються» (Дротянко 2015, 21). В іншому випадку, підсумовує дослідниця, діалог між поколіннями в суспільстві утруднюється. У нашому випадку це означає ускладнення діалогу між викладачем і студентами.

Як неодноразово відмічали дослідники проблем комунікації в освітній сфері, гарантом результативності комунікативних актів має стати комунікативна компетентність усіх учасників цього процесу, що означає «володіння знанням». Так, викладач сприйматиме студента як рівноправного партнера в живому спілкуванні лише в тому випадку, коли останній не просто зацікавиться цим процесом, а й буде готовим стати його повноправним учасником, що передбачає наявність необхідного рівня теоретичних знань. У протилежному випадку один із учасників процесу комунікації втрачає розуміння сенсу того, про що говориться іншим. Отже, реалізація бажання бути зрозумілим іншим учасником освітнього комунікативного процесу є його основною метою, і

показником його ефективності. Складність ситуації пояснюється і тим, що в наш час далеко не всі здобувачі освіти усвідомлюють, що знання їм потрібні, а також те, і як саме засвоєні знання впливатимуть на їхнє подальше життя. Незаперечним є, що освітні технології забезпечують доступ до різних джерел інформації, проте не всі усвідомлюють, що вони не сприяють розумінню. Тому твердження М. Гайдеггера, що «людина не може бути, не розуміючи», сьогодні вже не сприймається як аксіома.

Одним із перших указав на складний характер розуміння В. фон Гумбольдт, коли писав: «Мовна діяльність навіть у своїх найпростіших проявах є з'єднанням індивідуальних сприйнятів із загальною природою людини» (Humboldt 2000). Тобто окремий індивід не може сприймати інформацію інакше, ніж крізь призму загальнолюдського сприйняття, що узгоджується з думкою Б. Рассела про те, що «індивідуальне сприйняття є основою усього нашого пізнання» (Рассел 2016, 14). Тут варто згадати слова відомого американського соціолога і дослідника в галузі соціальної епістемології С. Фуллера, який в одному з інтерв'ю називає сучасний університет соціальною технологією, що виробляє знання як громадський продукт, підкреслюючи при цьому, що ці знання не доходять до всіх студентів, а залишаються в колах дослідників, їхніх клієнтів та подекуди старшокурсників. Схожу позицію обстоював Г. Почепцов, який у доповіді на семінарі, присвяченому сучасним теоріям комунікації та журналістики, стверджував: «Наші соціальні комунікації, куди сьогодні «захована» журналістика, будуть нецікавими, якщо вони не будуть мати якогось наповнення. А цим наповненням, змістом можуть бути лише знання» (Почепцов 2011).

Обговорення

Комунікаційна природа освіти в сучасному філософському і науковому дискурсах розглядається як подолання наявних між суб'єктами спілкування природних труднощів, що залежить, у перш чергу, як уже було зазначено, від професіоналізму викладача. Адже викладач, за словами С. Кримського, «це не просто транслятор знань – це, перш за все, «транслятор особистісного начала». У цьому контексті варто згадати експеримент, про який видатний вітчизняний філософ говорив в одному з інтерв'ю. Він запропонував студентам обрати курс лекцій винятково з того матеріалу, який вони могли б використати у своєму практичному житті, або з того, що торкається їх як людей, що живуть у суспільстві. Не взагалі про все, а саме стосовно того, з чого можна зробити певні практичні висновки, включити у реальний життєвий процес, у їхню діяльність. Сергій Борисович не сказав, який вибір зробили студенти тоді, та сьогодні він був би очевидним і логічним.

Події останніх років, коли в умовах пандемії відбувся швидкий перехід в онлайн-режим і перевлаштування на «нову норму» освіти, не тільки дозволяють говорити про нові виклики, що постали перед освітянами, а й про їхню виняткову роль у

контексті формування нової освітньої парадигми. Звісно, перехід до нового формату освітньої діяльності, який супроводжується активним упровадженням різноманітних освітніх технологій, є вимогою часу. Проте, за планом, він повинен був відбуватися поступово, з урахуванням того, наскільки дієвими і результативними є засоби, за допомогою яких транслюється навчальний контент тощо. Як слушно відмічає вітчизняний дослідник Г. Москалик, «сучасна система освіти, починає інтегрувати в себе не тільки особистісні комунікативні ресурси тих, хто навчається, і педагога, але і нові комунікативні технології, засновані на використанні можливостей комп'ютерних програм, електронних книг, дистанційної освіти, якісно змінює «упаковку» культурного змісту навчального процесу» (Москалик 204). Погоджуючись в основному з таким висновком дослідника, хотілося б додати, що тут потрібен більш зважений підхід, який би передбачав, у першу чергу, збереження кращих традицій і досвіду вітчизняної і світової освіти. Аргументованими в цьому контексті є застереження Л. Дротянко, яка констатує: «Нові феномени аудіо, відеопродукції сучасної медіа культури руйнують усталений порядок застосування природної і штучної мови, який формувалася впродовж багатьох десятиліть і був зрозумілим більшості учасників традиційних комунікаційних практик. Поява нових видів і форм електронної масової культури... призводить не лише до формування нових знакових та символічних систем, відео образів тощо, але й до небезпечної деформації (а не трансформації) мови комунікації в різноманітних соціальних практиках інформаційної ери» (Дротянко 2023, 9). Зрозумілим є, що така деформація мови комунікації негативно впливає на розуміння.

В умовах зростаючої соціальної мобільності, коли в усьому світі прийняті принципи діалогу і інтерсуб'єктивності, як уже було відмічено, відбувається перехід до усвідомлення єдності особистості з іншими, перед освітою постають нові завдання. Аналізуючи особливості освітнього процесу в умовах реформування, Н. Сухова слушно зазначає: «Науковий і педагогічний досвід останніх десяти років довів недопустимість підміни розвитку мислення здобуттям знання, як практикувалося в попередній освітній парадигмі... За наявності Інтернету, де знання перебувають у свободному доступі, питання набуття знання перестає бути магістральним питанням освітнього процесу. Актуальним стає навчати людей мислити, оскільки саме мислення є механізмом продукування нового знання» (Сухова 2013, 121).

Коли йдеться про новий вимір комунікації в освітній сфері, не можна оминати увагою концепцію видатного українського і польського психолога й філософа С. Балея, який свого часу висловлювався щодо необхідності змін в освіті, наголосивши на головній її суперечності – між вимогою розкриття індивідуальності та соціалізації особистості. Дослідник детально проаналізував стан справ і обґрунтував необхідність реформування освітнього

процесу в закладах середньої освіти, проте вимоги, якій він висуває щодо освіти, є цілком доречними, коли ми обговорюємо особливості спілкування викладачів зі студентами. Так, серед головних вимог дослідник називає необхідність створення адекватних комунікативних умов задля досягнення співтворчості шляхом встановлення тісних емоційних контактів між усіма учасниками освітнього процесу; визнання та врахування моменту індивідуальності. Так, за С. Балеєм, «стихийний» перебіг освітнього процесу як відображення суспільної реальності допоможе уникнути примусових механізмів наслідування, навіювання, конформізму» (Baley 1959). Як підсумовує дослідник філософської спадщини С. Балея О. Гончаренко, «на відміну від відірваної від реальності педагогіки, орієнтованої на пристосування індивіда до раціоналізованої системи відносин, С. Балея прагне до визнання суб'єктивності в освіті та взаємної толерантності» (Гончаренко 2009, 60). Сама така настанова є базовим принципом реформаторів освітнього процесу на всіх його рівнях.

Висновки

У контексті нової парадигми освіти, яка тільки формується, комунікація між усіма учасниками освітнього процесу повинна відбуватися на нових засадах. Освіта нового зразка повинна забезпечити можливість кожному її здобувачеві самореалізуватися в суспільному житті, що може відбуватися шляхом постійної комунікації з іншими. Використання соціокультурного контексту в комунікативних взаємодіях сприятиме розкриттю ідентичності студента, сформує його здатність розуміти інших людей, що, зрештою, допоможе створити цілісну особистісну картину світу, адекватно оцінювати реальні події та факти і самостійно долати перешкоди на шляху до порозуміння з іншими.

Список літератури

1. Юкало В. Структура спеціальної мови і професійного спілкування. К.: Дивослово, № 12. 2005. С. 43-47.
2. Аристотель. Велика українська енциклопедія: (у 30 т.). – К.: ДНУ «Енциклопедичне видавництво». 2016. – ISBN 978-617-7238-39-2.
3. Дротянко Л. Г. Філософія діалогу в культурі інформаційної ери. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. 2015. № 1 (21). С. 19–22. DOI: <http://doi.org/10.1086/6455490235>.
4. Humboldt, Wilhelm von. 2000 *On Language: On the Diversity of Human Language Construction and its influence on the Mental Development of the Human Species*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Рассел Б. Людське пізнання. Його сфера та межі. Хрестоматія з філософії. Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка. 2016. С. 14-20.
6. Почепцов Г. Трансформації теорії журналістики під тип суспільства. Виступ на семінарі «Сучасні теорії масової комунікації та журналістики» 19 січня 2011 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/10511/2011-01-25>.
7. Москалик Г. Комунікаційна природа освіти. *Український науковий журнал «ОСВІТА РЕГІОНУ»*. Політологія, психологія комунікації. 2013. № 4. С. 204 URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1209>
8. Дротянко Л. Г. Філософська рецепція трансформації мови в медіа культурі XXI століття. *Вісник Національного*

авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. 2023. № 2 (38). С. 3–10. DOI: <https://doi.org/10.18372/2412-2157.2.18093>.

9. Сухова Н. М. Філософія освіти у пошуках мови: український контекст. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. 2013. № 2 (18). С. 120–124.

10. Baley S. *Wprowadzenie do psychologii współczesnej*. Warszawa: PWN, 1959. 227 p.

11. Гончаренко О. А. Єдність індивідуального та соціального у філософсько-освітній концепції Степана Балея. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. Вип. 37. С. 53–63.

References

1. Yukalo, Volodymyr. 2005. *Struktura spetsialnoi movy i profesiinoho spilkuvannia* [Structure of special language and professional communication]. Kyiv: Dyvoslovo.

2. Aristova, A. V. n.d. "Arystotel." In *Velyka ukrainska entsyklopediia* [Great Ukrainian encyclopedia]. Accessed January 1, 2024. <http://surl.li/hcnwt>.

3. Drotianko, Liubov. 2015. "Filosofia dialohu v kulturi informatsiinoi ery" ["The Philosophy of Dialogue in the Culture of the Information Age"]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seria: Filosofiia. Kulturolohiia, Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy. Culturology* 1: 5–11. <http://doi.org/10.1086/6455490235>.

4. Humboldt, Wilhelm von. 2000. *On Language: On the Diversity of Human Language Construction and its influence on the Mental Development of the Human Species*. Cambridge: Cambridge University Press.

5. Russel, Bertran. 2016. *Liudske piznannia. Yoho sfera ta mezhi* [Human cognition. Its scope and limits]. Poltava: Poltavskiy natsionalnyi pedahohichniy universytet im. V.H. Korolenka.

6. Pocheptsov, Heorhii. 2011. "Transformatsii teorii zhurnalistyky pid typ suspilstva". *Detector Media*, January 25. <http://surl.li/rkokx>.

7. Moskalyk, Hennadii. 2013. "Komunikatsiina pryroda osvity". ["Communicative nature of education"]. *Ukrainskyi naukovyi zhurnal "Osvita rehionu". Politolohiia, psykholohiia, komunikatsii, Education in the region: Politics. Psychology. Communications* 4: 204. <https://social-science.uu.edu.ua/article/1209>

8. Drotianko, Liubov. 2023. "Filosofska retseptsiia transformatsii movy v media kulturi XXI stolittia" ["Philosophical reception of the transformation of language in the media culture of the 21st century"]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seria: Filosofiia. Kulturolohiia, Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy. Culturology* 2: 3–10. <http://doi.org/10.18372/2412-2157.2.18093>.

9. Sukhova, Nadiia. 2013. "Filosofiia osvity u poshukakh movy: ukrainskyi kontekst" ["Philosophy of education in search of language: the Ukrainian context"]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seria: Filosofiia. Kulturolohiia, Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy. Culturology* 2: 120–124.

10. Baley, S. 1959. *Wprowadzenie do psychologii współczesnej* [Introduction to contemporary psychology]. Warszawa: PWN.

11. Honcharenko, Olha. 2009. "Yednist indyvidualnoho ta sotsialnoho u filosofsko-osvitni kontseptsii Stepana Baleia" ["The unity of the individual and the social in the philosophical and educational concept of Stepan Baley"]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii, Humanities Bulletin of Zaporizhzh State Engineering Academy* 37: 53–63.

N. Chenbai

THE SPECIFICS OF INTERACTION AND COMMUNICATION IN THE EDUCATIONAL SPHERE OF TECHNOLOGICAL SOCIETY (SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS)

Introduction. To achieve self-realization, a person of the 21st century needs to obtain a quality education that will provide opportunities for self-improvement. In forming a new educational paradigm, educators of social and humanitarian disciplines have faced new challenges. This necessitated a socio-philosophical study of the peculiarities of communication and interaction in the educational sphere of a technological society. **Aim and tasks** is to identify the peculiarities of communication and interaction in the field of education in the context of the formation of a new educational paradigm. **Research methods** for achieving this goal include socio-cultural and systemic approaches, as well as methods of analysis, synthesis, and hermeneutics. **Research results.** In the global society, the problem of moving from opposing an individual's values to realizing their unity with others is becoming particularly acute. When it comes to teaching, communication becomes the main factor that influences the entire process of teaching and upbringing of young people. Communication through dialogue is a prerequisite for the further development of education in the context of the realities of a technological society. **Discussion.** In modern philosophical and scientific discourses, education is seen as a means of overcoming natural communication barriers between people. As a new educational paradigm takes shape, a key principle of reformers at all levels is to recognize the subjectivity and mutual tolerance of all participants. **Conclusions.** The use of the sociocultural context in communicative interactions will contribute to the disclosure of the student's identity and will shape his ability to understand other people, which, ultimately, will help create a holistic personal picture of the world.

Keywords: communication, interaction, language, education, educational technologies, technological society.

DOI: 10.18372/2412-2157.39.18465

УДК 316.773.2 (045)

Т.Г. Шоріна

КОМУНІКАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ТА КУЛЬТУРНИХ ЗНАЧЕНЬ: КОНКРЕТИЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНИХ ВИМІРІВ

Національний авіаційний університет
ORCID ID: 0000-0001-9281-7840

Анотація. У статті на основі соціальної теорії Е. Гіденса, а також теорії інституціоналізації П. Бергера та Т. Лукмана, соціально-комунікативістських досліджень Е. А. Візера здійснюються теоретичні та методологічні розвідки, що відтворюють аналіз комунікативних практик і соціальних організаційних процесів. Комунікацію визначаємо як процес соціального конструювання, в якому соціальне та індивідуальне перебувають в органічному взаємозв'язку, соціальна реальність у цьому ракурсі розглянута як соціально-комунікативна система або «соціальна екологія». Основні виміри або категорії соціального аналізу, втілені у таких найменуваннях, як фізична, соціальна, технологічна, емоційна, культурна, символічна, комунікативна екології, становлять предмет дослідницького